

ТЕОРІЯ СИМУЛЯКРІВ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

*Требін М.П., доктор філософських наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Чернишова Т.О., кандидат філологічних наук, доцент
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана
Кожедуба*

Важливою складовою сучасної “гібридної” війни, яку веде проти України Російська Федерація, є інформаційна боротьба. Вона зазвичай розпочинається задовго до перших збройних актів і свідомо спрямована на руйнування духовного світу націй і народів, проти яких ведеться. В основу сучасної інформаційної боротьби покладено теорію симулякрів Ж. Дельоза та Ж. Бодріяра, згідно з якою симулякри, щораз далі відриваючись від відтворення реального, зрештою стають повністю автономними, відірваними від реальності, яку вони спочатку репрезентували. Узагалі ж, перше визначення симулякра зустрічається в античній філософії у Платона (лат. *simulacrum* – зображення, подоба, видимість; *simulo* – робити вигляд, удавати). У філософії платонізму, що ґрунтується на протиставленні ідеального (“світу ейдосів”) і матеріального (“світу речей”), первинним є поняття ідеї, відповідно до якої створюється все суще нашого світу. Платонівська концепція симулякра заснована на тріаді: божественна ідея – матеріальна копія ідеї – копія копії. Симулякр є копією копії, нижчого члена тріади. Дещо інше розуміння симулякра залишив нам давньоримський філософ і поет Тит Лукрецій Кар. За допомогою цього поняття він тлумачить ідею Епікура про еманції образів речей, що проникають в органи чуття й визначають наше сприйняття. Ось як про це писав Ж. Дельоз: “... З поверхні або з середини об’єктів не припиняють відокремлюватися групи атомів, які знову відтворюють зовнішню форму колишнього поєднання, наслідуючи його приховані властивості. Ці витікання не є реальними об’єктами, хоча вони існують реально. Це – порожні й нестійкі оболонки, що зберігають лише форму, переміщуються прямолінійно, або уламки, які містять тільки один вид атомів і в буквальному сенсі розсипаються ... Ми “купаємося” в симулякрах; за допомогою їх ми сприймаємо, мріємо, бажаємо, діємо. Ці фантоми не є реальними й фізичними об’єктами, але вони мають фізичну реальність. Вони дозволяють нам відчувати, сприймати те, що має сприйматися, і так, як це має сприйматися

відповідно до своїх призначень, згідно з тією дистанцією, яку вони долають, і тими деформаціями, яких вони зазнають ...”. У Лукреція симулякри – своєрідні пізнавальні образи світу, але в цілому його підхід близький до платонівського: симулякри не створюють власної реальності, вони копіюють, відображають те, що вже є, вони є образами, подобами речей.

В епоху Нового часу за поняттям “симулякр” закріплюється ще одне значення. Симулякр – вже не стільки копія копії, образ, віддалений від оригіналу на два кроки, але такий, що свідчить про нього, скільки ілюзія, обман. Симулювати - створювати видимість, обманувати, розігрувати й навіть навмисно спотворювати реальність. Така інтерпретація була обумовлена відходом від теорії мімесису, тобто відмовою розглядати мистецтво лише як наслідування дійсності. Проте симулякр продовжує залишатися включеним в якусь загальну (єдину) для всього й усіх реальність.

У постмодерністських теоріях ХХ ст. трактування поняття “симулякр” змінюється докорінно, що пов’язане з кризою теорії репрезентації. Остання є базисом і теорії відображення, і теорії мімесису, і ширше – класичного підходу до мови (як тієї чи іншої системи знаків) та реальності, яку вона представляє. Теорія репрезентації ґрунтується на принципі відповідності (еквівалентності) між свідомістю і реальністю, між копією та оригіналом, між поняттям і річчю, між знаком і референтом тощо. Копія не існує сама по собі, завжди є зразок, який вона й відтворює. Якщо прибрати оригінал (зразок), зникне і його копія. Знак завжди відсилає до свого референта, вказує на деяку реальність, яку він позначає. Цінність знака – не у ньому самому, а саме в цій реальності, що стоїть за ним.

У рамках класичної теорії мови знак має дві основні складові. Є те, що означає, наприклад, звук, письмовий знак, матеріальний об’єкт тощо, і те, що означається, тобто значення цього матеріального об’єкта, слова, речення тощо. Виділяють і третю складову – референт, тобто реальний об’єкт у реальному світі, до якого відсилає знак (реальний папуга протистоїть поняттю папуги чи слову “папуга”). Для постмодернізму характерна тенденція розглядати цю референцію як вигадку, міф. Більш того, піддається сумніву концепція мови як іменування, називання речей конкретними іменами, заперечується безпосереднє відношення між тим, що означає, і означуваням. Прихильники цього підходу стверджують: ми не переводимо окремі слова, що складають речення, у план їх значущих, тобто того, що вони

означають. Швидше, ми читаємо речення цілком, і з взаємовідносин його слів (що означають) виводимо то значення, яке визначається як “ефект сенсу”. Таким чином, те, що означається, виявляється ілюзією або міражем, являє собою ефект, вироблений взаємовідносинами тих чи інших значущих. І тут виникає ціла низка проблем. Те, що означає, починає панувати над означуваним, стає більш реальним, ніж та “реальність”, про яку воно повинно нібито свідчити. Таким чином, симулякр у постмодерністському сенсі – це знак, який не має референта. І найбільш яскраво це представлено в роботах Ж. Бодріяра і Ж. Дельоза.

Ж. Дельоз схильний трактувати симулякри насамперед з онтологічної точки зору. Розвиваючи ідеї Платона, він називає платонівські копії “вторинними володарями, цілком обґрунтованими претендентами, забезпеченими подобою”, а симулякри – “помилковими претендентами, що виникають на основі відсутності подібності й позначають перекручення або відхилення”. На переконання Дельоза, існують дві онтології, або ж два способи прочитання світу, які фіксуються такими фразами: “різниться тільки те, що подібне” і “тільки різне може бути подібним одне одному”. Щодо першої фрази, можемо мислити різне лише на основі ідеї попередньої тотожності (ідентичності), друга ж фраза закликає нас мислити тотожність як продукт відмінності. Перша встановлює світ як зображення, друга визначає світ як фантазм (симулякр). У світі симулякра (симулякрів) відсутні головні ознаки світу зображення (репрезентації): немає привілейованої точки зору, немає ієрархії, немає наслідування (зразку). Місце наслідування займає симуляція, але не як ілюзія й обман, а як маска (костюм), за якою завжди є інша маска. Таким чином, симулякр – це не імітація будь-якої ідеї (зразка) і не навмисне спотворення її, це дія, що відхиляє зразок-оригінал і його особливу позицію. Симулякр виробляє (симулює) подобу, але тільки як зовнішній ефект. Його внутрішній принцип – відмінність, завдяки якій він вислизає від тотожності, подібності, подоби. Він руйнує зразок і множить копії так, що вже неможливо сказати, де копія, а де оригінал. Відповідно – зникає і будь-якій критерій, що дозволив би встановити пріоритет одних речей відносно інших.

Ж. Бодріяр вважає симулякр продуктом симуляції, під якою він розуміє заміну реального світу уявним, але більш прийнятним людині як реально існуючий Автор характеризує сучасність як епоху загальної симуляції, що створює гіперреальність, яка охоплює всі сфери життя

особистості, яка звикла в епоху постмодернізму не відрізняти справжнє від вимислу. На його думку, реальність закінчилася, поступившись місцем симулятивній гіперреальності симулякрів: “Територія більше не передре мапі, не передреває її. Відтепер території передре мапа – *прецесія симулякрів* – тепер вона (мапа) породжує територію”. Симулякр висловлює приховані інтенції, прихований вплив на реципієнтів, цілеспрямоване заміщення реальності помилковими символами-брендами. Він стає найпотужнішим знаряддям маніпулювання свідомістю мас. Залежно від історичного періоду Ж. Бодріяр виділив три категорії симулякрів, кожна з яких щод ближче в часі до сучасності, то більше є відірваною від зразків реального світу. Отже, симулякри, які належать до першого порядку, ще вказують на джерело-оригінал, ілюстрацією цього може бути барокова підробка в епоху Відродження. “Підробка відбувається на всіх рівнях, від фальшивого жилета (тільки спереду) до ліпних інтер’єрів і грандіозних театральних машин бароко”, - зазначає Бодріяр. Промислова революція з її механізованими процесами виробництва стояла біля витоків симулякрів другого порядку, де творяться цілі конвеєрні серії аналогічних рівноцінних копій. Симулякр третього порядку – це знак без зафіксованого за ним означуваного, що взаємодіє з іншими знаками відповідно до приписів коду владних структур. Ці симулякри внаслідок тісного зв’язку із засобами комунікації та масової інформації утворюють симульовану гіперреальність, що є реальнішою за саму реальність. У постмодерну добу навколо людини існує велика кількість симулякрів, цих знаків-фальшивок, які, відірвавшись від своїх першооснов, підмінюють собою справжні сенси, створюючи зовсім інший світ, ніж той, у якому звикла жити людина, світ, створення якого відбулося з такою шаленою швидкістю, що людина виявилася не готовою до зустрічі з ним. Симулякр третього порядку – це знак без референта, проте вже являє собою абсолютну сингулярність і зовсім некерований. Як підкреслює Бодріяр, “симулякр першого порядку діє на основі природного закону цінності, симулякр другого порядку - на основі ринкового закону вартості, симулякр третього порядку - на основі структурного закону цінності”. Згідно з Бодріяр, у породженні й поширенні симулякрів головну роль відіграють дедалі різноманітніші засоби масової інформації, що ним позначаються терміном “медіа”. З точки зору виробництва симулякрів, найбільш грандіозною й масштабною стає якраз медіатична сфера, здатна торкатися будь-яких інших сфер –

політичної, біологічної, медичної, психологічної та інших, і саме медіуму Бодрійяр приділяє значну увагу у своїй концепції симулякрів. Важливо ще й те, що інформація мас-медіа більше не має нічого спільного з “реальністю” фактів, “реальність” також уже протестована.

Наповнення симулякра смислами відбувається в чотири етапи. Спочатку симулякр проявляється як відображення події, маскуючи соціальну дійсність; потім він ту дійсність спотворює; наступним етапом маскується наявність соціальної дійсності; завершенням процесу стає віртуалізація образу, що не має відношення до реальності, стаючи власним симулякром. Народження симулякрів можливе при навмисному замовчуванні інформації, хронологічного порядку проходження подій, евфемістичному перифразі, навішуванні ярликів, які мають оцінне значення, маніпулюванні текстовим матеріалом, його урізанням або перестановкою окремих його частин та ін. Завдяки зусиллям фахівців з інформаційної боротьби виникли симулякри “бандерівець”, “Правий сектор”, “київська фашистська хунта”, “терорист”, “сепаратист”, “Новоросія”, “Донецька народна республіка” тощо. Тобто виникають симулякри терору, жахіття або катастроф, які лякають більше, ніж реальні вияви насилля чи стихійні лиха, що переживаються в реальності. Можна виділити особливості використання симулякрів для формування необхідної свідомості людей в умовах інформаційної війни: а) застосовується метод персоніфікації події; для цього подія висвітлюється в контексті долі окремої особистості (жінки, “яка спостерігала за катуванням трьохрічного хлопчика”, або, “яка втратила під час бомбардування єдину дитину” тощо); б) візуалізація інформації: якщо до 1990-х років у подачі інформації через ЗМІ переважав вербальний компонент, то поява супутникового телебачення, технологій створення віртуальної реальності відкрили нові можливості впливу на психіку людини за допомогою візуалізованих образів. Такий вплив спирається на чуттєво-емоційний досвід людини, якому вона довіряє більше, ніж словам; в) широке використання образів-метафор. Як відомо, метафора є засобом перенесення сенсу з більш знайомого феномена на менш знайомий. Наприклад, якщо за допомогою програми Adobe Photoshop зобразити якогось відомого політичного лідера в одязі есесівця, що наступив чоботом на труп дитини, то у свідомості адресата виникає, як правило, негативне ставлення до цього політика; або створення образу ворога – “мерзеного Заходу” або “фашистської України” і “образу заступника народного” – в кабіні вертольота, на підводному човні, на полюванні,

на рибалці, на лижах, в оточенні дітей, людей похилого віку, погорільців, військових, з потужним торсом, що грає м'язами, за кермом вітчизняного російського автомобіля, за штурвалом літака, дістаючи амфори з дна морського, що обдаровує, рятує, гнівається, жартує, вершить політику тощо; г) подача вербальної та візуальної інформації в контексті ціннісних орієнтацій більшості громадян цієї держави. У сучасних ЗМІ найуживанішими способами подання політичної інформації є такі фрейми, як “порушення прав людини”, “захист прав національних меншин”, “національні інтереси”, “тероризм”, “екстремізм”, “екологічна загроза” тощо; д) використання феномена “цапа-відбувайла”, коли для каналізації негативної енергії людей, їхньої консолідації довкола вождя використовують образ “ворога”, який нібито й є відповідальним за біди, що звалилися на їхні голови. Як правило, у якості такого “цапа-відбувайла” обирають будь-який народ, політичну партію або її лідера, державу, релігійну групу тощо.

Аналізуючи проміжні результати інформаційної боротьби України та Росії, слід зазначити, що ми програємо нашому східному сусідові: він веде цю війну більш успішно, більш активно, не хехтуючи засобами дезінформації (наприклад, розповідь біженки зі Слов'янська Г. Пишняк “Першому каналу” Росії про вбивство трирічного хлопчика та його матері). Колективом експертів Міністерства інформаційної політики України було проаналізовано інформаційні операції проти України, проведені РФ у 2014 – 2018 рр. Ці операції було систематизовано у кілька основних груп: 1. *Кишеньковий ІДІЛ* (“В Україні діють табори ІДІЛ”, “Джихадисти ІДІЛ отаборились в Україні”, “Україна і 500 джихадистів”, “ІДІЛ постачає нафту до України” тощо); 2. *Злочини ЗСУ та Мінські домовленості* (“ЗСУ, Нацгвардія та добровольці “знищують” населення Донбасу”, “Обстріли “мирних жителів Донбасу” українськими “карателями” тощо); 3. *Рейс МН-17: від Карлоса – до російського “Бука”* (“Диспетчер Карлос та його військові винищувачі”, “Диспетчер “Карлос” звинувачує Україну”, “Українські сили хотіли збити літак Путіна” тощо); 4. *Невидимі підрозділи західних країн в Україні* (“Україна: де-факто передній край військ НАТО”, “Війська НАТО беруть участь у конфлікті на Донбасі” тощо); 5. *Бій за ЄС* (“Україні не потрібна Угода про асоціацію”, “ЄС змусить Україну приймати мігрантів” тощо); 6. *Кримська інформаційна війна* (“146% підтримки приєднання Криму до Росії”, “Одноставність голосування за приєднання Криму” тощо); 7. *У пошуках української зброї* (“Україна постачає зброю супротивникам ЄС та США”, “РФ – перший імпортер

української зброї” тощо); 8. *Міжнародні суди та брехня Кремля* (“Росія не є спонсором тероризму?”, “Війна на Донбасі – не “громадянський конфлікт” тощо); 9. *Україна – “failed state”* (“Україна – несамостійна держава, яка розпадається на частини”, “Україна перебуває під зовнішнім управлінням Заходу” тощо). Безумовно, правда завжди перемагає, але це потребує часу. Тому треба активніше вдосконалювати інфосферу суспільства, постійно пропагувати суспільно значущі цінності, а найголовніше – перетворювати ці цінності на реальність. А із цим у нас завжди труднощі, незалежно від того, хто перебуває при владі.

Будь-яка війна, у тому числі й “гібридна”, колись закінчиться, а інформаційна боротьба за розум і серця людей не закінчиться ніколи, оскільки ми вступили в інформаційну епоху, де головним джерелом багатства та благополуччя людей стає інформація. Якою вона дійде до людей, який світ вони створять – залежить від кожної людини, від громадянського суспільства та держави. Тому головний висновок із трагічних подій, що відбуваються в Україні, – треба сформувати такий ідеал нашого майбутнього, який був би близьким і зрозумілим для кожного громадянина України незалежно від національності та місця проживання, де Людина була б метою, а не засобом її досягнення.

«ПАРТІЯ ВІЙНИ / ПАРТІЯ МИРУ» ЯК ІДЕОЛОГЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

*Рущенко І.П., доктор соціологічних наук, професор
Національний технічний університет «Харківський політехнічний
інститут»*

Декомпозиція є ключовим методом руйнації українського соціуму з боку Російської Федерації, яка веде неоголошену гібридну війну проти України. Ми вже мали нагоду аналізувати цей прийом, націлений на роз’єднання України, послаблення спротиву і політичне поглинання країни [1, с. 282-285]. До початку активної фази війни (2014 р.) російські політехнологи, що на службі держави, використовували територіальну декомпозицію, педалюючи факт регіональних відмінностей всередині України. На цьому будувалася, наприклад, передвиборча агітація за технологічними схемами, які накресливали запрошені з Москви «специ» на кшталт Сергія Маркова. Чергові вибори українського президента або парламенту Москва традиційно використовувала для розхитування ситуації й втручання у політичне життя України. Розігрувалася карта так званих «російськомовних регіонів», публікувалися карти України,